

BRITA MALMER

BRITA MALMER gick hastigt bort den 8 maj 2013, bara några veckor innan hon skulle fylla 88 år. Hon föddes 1925 i Malmö och var dotter till folkskolläraren Svante Alenstam och Elin född Sjöberg.

Brita Malmer tog studentexamen på latinlinjen vid Högre allmänna läroverket för flickor i Malmö. Från gymnasietiden har hon själv berättat ett minne, en historielektion då hon insåg att Snorre Sturlassons skrifter om vikingatiden, men nedtecknade på 1200-talet, var en dålig källa eftersom de inte var samtida. Denna kritiska syn på källmaterial blev framöver en ledstjärna under hennes forskning. I historia hade hon fått stort A vid studentexamen 1945.

Vid Lunds universitet studerade hon klassisk fornkunskap, pedagogik, nordisk och jämförande fornkunskap samt konsthistoria. Vidare historia för Sture Bolin som tillhörde den Weibullska skolan med källkritik som ett riktmärke. År 1926 hade Bolin disputerat på en avhandling om fynden av romerska mynt i det fria Germanien. Han hade även 1939 publicerat en uppmärksammat artikel om myntströmmarna under vikingatiden. I sina föreläsningar berörde han dessa. Det skulle ha kunnat fånga Brita Malmers intresse för numismatiken, men eftersom ämnet klassades som en hjälpvetenskap var det inte något hon ville arbeta med.

Däremot skulle den Weibullska skolans källkritik och krav på objektivitet vara ett livslångt rättesnöre för hennes egen forskning.

I Lund hade hon under en utgrävning 1947 träffat sin blivande man Mats P. Malmer. I samband med utgrävningen av Sankt Jörgens kyrka i Åhus hade han hittat 197 medeltida mynt. De blev de första mynt som Brita Malmer kom i kontakt med och som gav henne en antydan om ett myntmaterials forskningspotential. Mynten hade bestämts av Nils Ludvig Rasmusson på Kungl. Myntkabinettet i Stockholm.

Från 1952 arbetade Brita Malmer vid Historiska museets myntkabinett i Lund, med uppgift att förnya utställningarna. Hon blev fil.lic. i nordisk och jämförande fornkonst 1953 på en otryckt avhandling som behandlade Sven Estridsens bysantinska mynttyper.

I slutet av 1940-talet hade man börjat organisera ett internationellt samarbete för att publicera de svenska vikingatida myntskatterna som främst förvarades på Kungl. Myntkabinettet i Stockholm. Fynden bestod huvudsakligen av islamiska, tyska och engelska mynt till ett sammanlagt antal av närmare 200 000 stycken, varav en mycket stor del var bevarade. Det var ett material med ett betydande internationellt forskningsintresse och med mängder av tidigare okända typer. Här ingick exempelvis fler tyska och engelska mynt än vad som fanns i museerna i myntens hemländer. Den tyske forskaren Hermann Dannenberg hade i slutet av 1800-talet förgäves försökt se fynden i Stockholm, vilka han träffande betecknade som "Hort der Nibelungen". Brita Malmer hade kopplats till projektet 1954 när det tog fastare form. Hon fick där ta hand om de bysantinska och skandinaviska mynten som då sammanlagt omfattade cirka 9 500 mynt. Dessutom fanns ett omfattande motsvarande material i olika samlingar över en stor del av världen. Det kom att bli en livsuppgift för henne. De unga internationella medarbetarna Michael Dolley (engelska mynt), Peter Berghaus samt Vera och Gert Hatz (tyska mynt), och även andra, kom till Stockholm varje år för att bearbeta fynden. Det blev en inspirerande miljö för alla och de blev vänner för resten av livet. Det enormt rika fyndmaterialet gjorde att det fanns nya möj-

ligheter att studera och analysera vikingatidens myntning, kontaktnäten liksom orsakerna bakom importen. Medarbetarnas resultat publicerades i en ström av artiklar.

De referensverk som fanns tillgängliga för de skandinaviska mynten hade skrivits på 1800-talet och materialet var till stora delar inte analyserat. Brita Malmer såg som en av sina första uppgifter att skriva nya referensverk och hon började med norska mynt från 1000-talets andra hälft, en studie där manus avslutades 1958. Myntens ofta stiliserade motiv var inspirerade av en kombination av engelska, bysantinska och inhemska förebilder, men utan synlig struktur. Brita Malmer använde en metod som utgick från myntens dekorativa respektive tekniska element. De förra bestod exempelvis av bokstävernas och motivens utformning, medan de senare utgjordes av vikt, diameter, centrerings etc. Allt skulle beskrivas i ord och analysen skulle ske på ett objektiva sätt. Metodens grunder hade utvecklats av hennes man Mats Malmer och byggde på verbala definitioner och oberoende typologiska element. I sin studie av de norska mynten, som bara i undantagsfall hade läsliga inskrifter, tillämpade och utvecklade hon denna metod på ett mycket framgångsrikt sätt. Resultatet av hennes analys blev att myntningen kunde delas in i tre motivklasser som fördelades på fem kronologiska perioder.

År 1959 flyttade Brita och Mats Malmer till Stockholm. Hon blev då deltidsanställd inom vikingatidsprojektet vid Myntkabinettet och från 1962 heltidsanställd. Med sin vanliga energi åstadkom hon förbättringar vid Myntkabinettet för att underlätta arbetet. Till dessa hörde att man monterade in ny belysning. Det gjorde att man därefter även under vinterhalvåret kunde se mynten i samlingarna. Under denna hektiska tid föddes dottern Elin 1963.

Efter att Norges mynthistoria var avklarad blev den äldsta danska myntningen under 800- och 900-talen nästa utmaning. Hennes doktorsavhandling publicerades 1966. Myntningen bestod av två huvudgrupper, dels äldre så kallade Birka-Hedebymynt, dels yngre halvbrakteater. Debatten kring den äldre gruppen hade tidigare ofta haft

nationella förtecken och för att undvika detta blev *nordiska mynt* hennes beteckning för båda myntgrupperna. En fyndkoncentration med mynt från den äldsta fasen fanns framför allt i Birka, men Brita Malmer kunde bland annat fastslå att de var präglade i Hedeby på det jylländska näset. Metodiskt var avhandlingen en uppföljning av hennes arbete om de norska mynten. För hela materialet, som omfattade cirka 2 700 mynt, kunde Brita Malmer utnyttja sin konstnärliga skicklighet genom att hennes verbala definitioner av typer och varianter illustrerades med teckningar. Speciellt för halvbrakteaterna var det annars mycket svårt att se motiven eftersom plantsarna var så tunna att åtsidans motiv slog igenom på framsidan, och tvärtom. Betygsnämnden gav avhandlingen betyget med utmärkt beröm godkänd, och Holger Arbman skrev att ”Lic. Malmers avhandling måste betecknas som en betydande prestation, vittnande om klar blick för problemen och stor självständighet. Det svårbevästrade materialet har behandlats på ett föredömligt sätt och efter en metod, som visar att de stumma mynten som historiska vittnesbörd kan ge oss helt nya och viktiga upplysningar”. Brita Malmer utsågs därefter också till docent.

Historia och numismatik förenades i hennes populärvetenskapliga bok *Mynt och människor: Vikingatidens silverskatter berättar*, som publicerades 1968. Utgångspunkten var samtida skriftliga källor samt mynten i en gotländsk skatt. Med hjälp av foton och egna teckningar av mynt, från Irland i väster till det volgabulgariska riket i öster, berättade hon om myntherrarnas livsöden på ett fängslande sätt. Boken bidrog till att popularisera ämnet numismatik och det gjorde hon även genom att hålla ett stort antal föredrag.

Myntkabinettet hade redan 1945 invigt en stilbildande utställning över svenska mynt. En motsvarande utställning över svenska besittningsmynt var klar 1959. Från 1962 var Brita Malmers viktigaste uppgift att hjälpa till med utställningen *Världens mynt under 25 århundraden*, vilken invigdes 1970. Det var ett gigantiskt åtagande att skildra hela världens mynthistoria genom att ställa ut tusentals mynt och i text skildra

utvecklingen. Att något liknande inte gjorts vare sig tidigare eller senare, det säger något om problemen.

När Brita Malmer år 1971 tog över som chef för vikingatidsprojektet och chef för Myntkabinettet tog hon beslut som blev avgörande för projektet – som nu fick ett latinskt namn som till vardags förkortas *CMS*. Varje mynt skulle beskrivas individuellt vilket bröt mot det normala sättet att publicera fynd, men det har sedan blivit vägledande för många fyndpublikationer. Myntens individuella egenskaper, förvärvade i samband med präglingen respektive under hanteringen när de cirkulerade, skulle också redovisas. Åtta volymer, motsvarande en fjärdedel av materialet, publicerades 1975–1987 innan finansieringen för projektet upphörde. I en kommenterande parallellserie, förkortad *Commentationes*, författade hon själv, eller tillsammans med andra, flera volymer. En av dessa var en katalog (1989) över samtliga 635 bysantinska mynt i de svenska fynden.

I samband med en stor omorganisation 1975 blev Kungl. Myntkabinettet ett eget museum med tillnamnet *Statens museum för mynt-, medalj- och penninghistoria*. Det var helt Brita Malmers förtjänst och hon lyckades också med att utöka personalen. Under hennes ledning blev det såväl ett museum som en forskningsinstitution. Forskningen blev sedan hennes huvudsyssla när hon 1979 blev den första innehavaren av Gunnar Ekströms professur i numismatik och penninghistoria – den första professuren i ämnet i Sverige. Under nio år höll hon seminarier i numismatik för intresserade och under dessa år kunde jag själv disputerade med Brita Malmer som handledare. Under namnet Numismatiska forskningsgruppen finns verksamheten sedan 1988 vid Stockholms universitet, där den blev en del av den arkeologiska institutionen.

Boken *Den senmedeltida penningen* (1980) behandlade myntningen i Sverige av den lägsta valören, penningen. Myntningen av dessa ensidiga mynt, brakteater, skedde cirka 1360–1520, nästan uteslutande i Stockholm (krönt huvud), Västerås (krönt A) och Söderköping (krönt S). Det krönte huvudet förekom i ett stort antal varianter och de krönte bokstä-

verna kunde ha olika bitecken, men hur de skulle dateras hade ingen klarat av att lösa. Problemet med att datera dem var att de sällan förekom i skattfynd. Av totalt 4 910 exemplar blev i stället 110 exemplar haltundersökta. Resultaten visade att de kunde indelas i tre olika kronologiska grupper med sjunkande silverhalter som passade med skriftliga myntordningar från 1449 och senare. Det slutliga resultatet av Brita Malmers analys redovisade myntningen i detalj över tid med typ-, stil-, halt- och viktförändringar, spridningsmönster med mera. En stor del av materialet kom från så kallade hopade fynd, alltså fynd från kyrkor, kloster och städer. Brita Malmer var den första i Sverige som insåg potentialen med att med hjälp av hopade fynd analysera exempelvis monetariseringen, alltså när mynt började användas av större befolkningsgrupper.

År 1981 invaldes Brita Malmer i Vitterhetsakademien och inträdesåret följande år handlade om numismatiken som historisk vetenskap. Med fyra exempel pekade hon på områden där ett numismatiskt material kunde öka kunskapen om förhållandena under vikingatid och medeltid.

I Sverige finns även mycket omfattande fynd av mynt från medeltiden och nyare tid. För att få en översikt av myntfynd från alla perioder startade Brita Malmer år 1982 en serie (Landskapsinventeringen) för att landskapsvis översiktligt dokumentera alla myntfynd i Sverige, fram till i dag omfattande drygt 700 000 mynt.

Brita Malmer har i sin forskning aldrig väjt för svåra uppgifter. Snarare kan man säga att hon sökte sig till dem eftersom tidigare forskning inte lyckats lösa de problem som var förknippade med dem. Vid mynttillverkningen använde man stammar där åt- och frånsidor kombinerades med varandra beroende på hur stamarna slets. Stamarna är inte bevarade, men däremot mynten som präglades med stamarna. Brita Malmer blev den som introducerade metoden på nordiskt område i samband med stampstudier om Olof Skötkonungs myntning i Sigtuna med början cirka 995. De var efterpräglingar av främst engelska mynt. Hennes största forskningsinsats blev att skapa ordning och reda

bland de så kallade skandinaviska efterpräglingarna av engelska mynt cirka 995–1035, det vill säga mynt som inte kunde föras till ett bestämt skandinaviskt land. Materialet var mycket problematiskt och komplicerat eftersom inskrifterna normalt var helt förvirrade och innebar flera decenniers forskningsarbete. Hennes resultat har helt förändrat synen på den äldsta kungliga myntningen i Sverige och Danmark – den äldsta industrin som hon brukade kalla den. Myntningarna har visat sig vara mycket omfattande och långvariga. Sigtunamyntningen var exempelvis av samma omfattning som en av de större engelska myntorterna. Den första volymen utkom 1989 och efter Brita Malmers pensionering 1992 utkom den andra volymen 1997. När hon gick bort arbetade hon med den tredje och avslutande katalogen och analysen av dessa mynt, som totalt kommer att omfatta cirka 1 350 sidor.

En samlad genomgång av den svenska delen av den äldsta skandinaviska myntningen publicerade Brita Malmer 2010 i boken *Den svenska mynthistorien: Vikingatiden ca 995–1030*. Den summerade ett halvseklers forskning.

Brita Malmer hade ett mycket omfattande internationellt kontaktnät. Hon var känd och uppskattad långt utanför landets gränser och hon erhöll många bevis för detta. Hon blev hedersledamot i föreningar och institutioner i Sverige och utomlands och hon fick medaljer och utmärkelser i Sverige liksom i England, Frankrike och USA med flera länder.

Brita Malmers liv kännetecknades av en plikt känsla i sann luthersk anda. Den uppgift hon fått 1954 att behandla de vikingatida skandinaviska mynten blev för henne en livsuppgift som hon nästan hann se förverkligad. I mynten fann hon ett källmaterial som kunde bidra till att skildra hur samhället fungerade under äldre tider, och det var samtida i motsats till Snorre Sturlassons skrifter. I fallet med Olof Skötkonungs tidiga myntning i Sigtuna för mer än 1000 år sedan var det också skriftligt. Det var samtidigt den äldsta svenska industrin, och de personer som nämns på mynten kan betraktas som varande de först anställda statstjänstemän som är kända till namnet.

Man kan lätt konstatera att Brita Malmer varit den mest produktiva svenska numismatikern under modern tid och hon har behandlat stora och komplicerade ämnen. Mycket har med nödvändighet handlat om grundforskning där hon har använt avancerade analysmetoder liksom den för numismatiken unika metoden med stampstudier. Hon har även behandlat mynten i större sammanhang, som till exempel monetarisering, kristnandet och bebyggelseutvecklingen. Hennes ambition var att med hjälp av fakta förstå hur det egentligen var, det vill säga att följa Leopold von Rankes klassiska formulering av uppgiften för historievetenskapen: "wie es eigentlich gewesen."

Brita Malmers produktion är imponerande lång och vittnar om arbetskapacitet, tålmod, koncentrationsförmåga liksom sinne för metodik, logik och struktur. Ännu vid 87 års ålder var hon den som kom först till arbetet och den som gick sist. De nöjen hon kunde tillåta sig var att delta i en bokcirkel och samvaro med barnbarnen varje vecka.

Förutom till numismatiken har hon gett historiker och arkeologer nya och ofta överraskande pusselbitar för att skildra hur samhället fungerade i äldre tider. Arvet efter Brita Malmer kommer att leva vidare även om hon själv inte gör det.

Kenneth Jonsson